

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

R. Nagy József

Munkáskolóniák kulturális antropológiai vizsgálata Északkelet-Magyarországon

Témavezető
Dr. Ujváry Zoltán

DE Bölcsészettudományi Kar
2005

Terveim szerint igyekeztem egy kulturálisan lehatárolt területen belül – Észak-Magyarországon – vizsgálni az úgynevezett kolóniákban, gyarmatokban letelepedett munkások *életmódját*, mind a mára már feloldódó hagyományában, mind változásában. Fontosnak tartom kiemelni, hogy vizsgálatom kizárólag a kistelepülési, kolonizált munkásságra vonatkozik. Elsősorban azért, mert a csoportos munkáslakhelyek fokozottan és hatványozottan magukon viselik az általános munkáséletmód jellemzőit, másrészt mert azokban még mindig fellelhetők azon egyéni és kollektív *hagyományok*, amelyek a szórványban vagy a fővárosban élő munkásságnál már véglegesen eltűntek.

Ugyancsak meghatározóak voltak a nagyvárosi munkásságtól eltérő sajátosságok is. Az, hogy alapvetően más a lakáskérdés; városias a környezet, de nem városi az élet; hogy mindenütt jelen lévő a nagyvárosokban szinte nyomokban sem felfedezhető kétlakosság; a munkásság természeti környezet közvetlen közelében él, s ennek köszönhetően más a térszemlélete; mások a találkozási pontjai más társadalmi osztályrétegekkel. Magyarországi viszonylatok között a társadalmat megosztó hatalmas szakadékok között, mint társadalmi osztály, gazdagság-szegénység, férfi-nő, elit-populáris, a legmélyebb a falu és város közötti ellentét.

A kutatási téma lehatárolásakor szükséges volt Magyarország tájegységei közül területileg is szelektálni. Ebben elsődleges tényező az volt, hogy a legjellemzőbb és legkomplexebb vidéki kolóniák kerüljenek a kutatás látókörébe. Északkelet-Magyarországon volt a legfontosabb bányavidék- és nehézipari központ, s ennek köszönhetően 1945 előtt itt volt található a falusi munkástelepek közel 60%-a is. Ugyancsak befolyásolta a döntést, hogy a koncentrált, nagy vidéki ipari körzetek közül az északkelet-magyarországi az, ami a jelenben a leégetőbb problémákkal küszködik. A valaha regnáló ipari körzetek közül a legkiterjedtebb depressziós területek itt alakultak ki. Annak ellenére, hogy a kutatás nem kíván s nem is képes semmiféle megoldási javaslattal „segíteni” a térségben élő munkásságon, e tény a választáskor nem lehetett figyelmen kívül hagyni.

A tanulmányozott északkeleti térségben közel kéttucat kolónia, illetőleg kolóniával rendelkező település található. Az egyes tipizálási jegyek alapján igyekeztem minden jelentősebb kolónia-típust vizsgálataimba bevonni. Mivel az egyes kutatási helyszínek kiválasztása után még ezt követően is jelentős számú telep került volna elemzés alá, ezek közül a legjellemzőbbeket kiemelten, míg a többit csupán általánosságban kutattam. Az első, kiemelt csoportba került Rudabánya, Ormosbánya, Rudolftelep, Borsodnádásd és Pereces, míg a másodikba Kurityán, Lyukóbánya, Edelény, Sajószentpéter és Alberttelep. Bizonyos esetekben más kolóniákban élő munkásokkal is készítettem interjúkat, de azokat csakis akkor idéztem, említettem, ha jellegzetességük folytán a vizsgált résztema

esetében kihagyhatatlannak bizonyultak, illetve emblematikusságuk következtében összegzését adják a munkáseletmód valamely vonásának. Készült ilyen beszélgetés Diósgyőr-Vasgyárbán, a miskolci MÁV-telepen, Istenmezején, Péten, Salgótarjánban és Budapesten.

Az értekezés alapjául szolgáló kutatás 1996. tavaszától 2004. őszéig tartott, s elsősorban a már említett munkáskolóniákra szorítkozott. A terepmunka több, egymásra épülő lépcsőben, az egyes helyszíneken párhuzamosan zajlott. Célom volt megtalálni azokat a személyeket, akik életkoruknál és élettapasztalatuknál fogva *tudnak*, személyiségénél fogva *képesek* válaszolni, szívesen válaszolni kérdéseimre. A későbbiekben ezeknek a személyeknek a segítségével tudtam a kolóniák más, ugyancsak ilyen jellemzőkkel rendelkező tagjaihoz eljutni. A beszélgetőtársak kiválasztásakor meghatározó volt az illető kolóniához való viszonya. Igyekeztem olyan interjúalanyokat találni, akik a lehető legrégebb óta lakosai a vizsgált telepnek, munkásként, illetve munkáscsaládban éltek le eddigi életük javarészét, s kellő rálátással bírtak a közösség életére – s persze mindezeket hajlandók voltak szívesen a kérdező előtt nyilvánosságra hozni.

A települések vizsgálatánál törekedni kívántam a több szempontú megközelítésre, s megkíséreltem a kolóniákat etnográfiai, etnológiai, illetve szociografikus szemléletmódban leírni. A tények feltárásánál legfőbbnek a konvencionális kulturális antropológiai terepmunkát tartottam. A hagyományos kutatói munkamódszerek, mint a különféle interjútechnikák (életút-, genealógiai- és foglalkozási interjúk), a rögzítés klasszikus módjai (fotográfia, videofilm), a tárgyi rendszerek feltérképezése ötvözve a számítógépes analízis naprakész módszereivel, megfelelő háttérrel adott a munka elvégzéséhez. Mindehhez természetesen szükségeltetett a levéltári anyagok kellő feltárása és elemzése, melyek részben a helyi gyűjteményekben, részben a megyei tárházban voltak elérhetők.

A terepmunka három, jellemzői alapján jól elkülöníthető részből állt. Az első részbe egy összetett kérdőív felvétele, a másodikba különféle strukturált interjúk készítése, míg a harmadikba az egyes terephelyszínek vizuális adatolása, fényképek készítése tartozott. Maga a próbakérdések után módosított, 12 oldalas kérdőív 109 különféle típusú kérdésből állt, s a munkáseletmódot általánosságban, annak teljességében igyekezett vizsgálni. A kérdőív hat különálló falusi kolóniában – Rudabánya, Ormosbánya, Rudolftelep, Borsodnádásd, Pereces, Kurityán – s a miskolci MÁV-telepen összesen 310 személlyel került rögzítésre.

A helyszíneken a kérdőíves interjúk során megismert és kiválasztott beszélgetőtársakkal különböző interjútechnikák segítségével folytatódtak tovább az információs beszélgetések. Összesen 17 kolóniában, 79 személlyel készült ilyen, diktafonnal, illetve videokamerával rögzített, mintegy 207 óra időtartamú interjú. Egy-egy szabad-beszélgetéses, a klasszikus életútinterjú szabályai szerint strukturáló-

dó, de foglalkozási- és genealógiai interjúk témáit is magába foglaló sorozat kerekein belül tettem fel partnereimnek a kérdéseket.

Ugyanúgy a kutatás megkezdésekor, mind az eredmények írásba foglalásakor hipotézisem az volt, hogy a falun élő munkásság kultúrája és abból származó életmódja sajátos és egyedi változata az össz-munkásság kultúrájának. Önálló logikával rendelkezik, szabályrendszereit egy sajátos kompilációs technikával – felhasználva számos összetevőjének sok-sok elemét – maga alkotta, társadalmi értelemben autonóm osztálynak tekinthető. Némely esetekben, így az általam vizsgált közösségek tekintetében is különböző geopolitikai, technológiai és történeti tényezők ezt az osztályt szubkulturális szinten teszik jellemezhetővé. Jelen kutatás esetében ezt azt jelentette, hogy némely életmód-elem szorosabb kapcsolat volt kimutatható szomszédos társadalmi osztályok, mint ugyanazon osztály két szubkultúrája között.

Hipotézisem kialakításhoz – bár első pillanatra ez nem tekinthető bizonyítottan alapvetőnek, mégis az – nagyban hozzájárult az is, hogy azt a kulturális antropológia módszerével kívántam bizonyítani. Fontosnak tartottam, hogy a témát jellemezze az a sokoldalú, interdiszciplináris megközelítés, ahol szükségszerűen megjelennek a határtudományok is. Hogy a téma kutatása, s az adatok feldolgozása legyen problémaorientált, azaz több tudomány módszertanát alkalmazza egy-egy kérdés megoldására. Mindemellett már a kutatás kezdő szakaszában egyértelművé vált, hogy a munkáséletmód totalitása csupán empirikus úton nem ismerhető meg. A kutatás így az egészet a részek alapján kívánta megragadni, s a teljes képet a különálló, részben színes, részben szürkének tűnő életmód-elemek interferenciájából létrehozni.

A kutatás indulásakor meglévő előfeltevéseket az eredmények nagyobb részben igazolták, kisebb részben viszont teljes mértékben cáfolták.

A térség munkásai saját maguk társadalmi csoportjának meghatározásakor jóval kevésbé éles határokon gondolkoznak, mint az az eddigi kutatásokból, a szakirodalomból kiderült. Annak ellenére, hogy az öndefiníció alappontja a legtöbb esetben a parasztság, a munkavégzés tényének tekintetében sokkal inkább a velük való rokonságra, s nem a különbözősége helyezik a hangsúlyt. Ezekben a meghatározásokban a munkatevékenység megléte a döntő, s nem az egyes folyamatok különbözősége, az életmód másága. A határ az így elképzelt rendszerben nem a paraszt és a munkás között, hanem a fizikai munkaerejükben élő, a „kizsákmányoltak”, illetve a felérendelt, vezető rétegek között található.

Feltétlenül figyelembe kell venni azonban azt a tényt, hogy a térség munkáskolóniáiban lakók a munkásság leginkább „parasztközeli”, „elparasztosodott” rétegét képzik. Ezt részben a földműves közösségek közvetlen közelsége, a paraszti származású munkások kiemelten magas száma, illetve a kétlakiság viszonylagos elterjedtsége is erősíti. A telepkek munkásai közvetlen élménnyel, saját ta-

pasztalattal rendelkeznek mind a paraszti, mind az ipari munkavégzést illetően. A munka, mint elfoglaltság sokkal inkább leírható közös jellemzőkkel, s jelenti a kétkezesiséget, a fáradozást – amely ugyanaz a földművelés, s az ipari tevékenység során is. A határok meghúzása nem itt, ezen a szinten történik.

Tovább erősíti a munka felfogásának ilyenén alakulását az egyes társadalmi csoportok közötti mobilitás is. A vizsgált kolóniákon belül ez gyakorlatilag csak a parasztból munkássá válást jelenti, másmilyen mozgások olyannyira nem voltak jellemzőek a térségre, hogy azokat figyelembe sem lehetett venni. Nem jelentek meg a munkásközösségekben a kézművesek, a valamilyen okból deklasszálódott értelmiségi elemek, s nem volt jellemző a visszaáramlás sem: a munkások nem lettek ismét paraszttá. A kolóniák lakossága csak önmagából, saját természetes szaporulatából, illetve az ennél arányaiban jóval nagyobb paraszti származású beköltözőkből gyarapodott.

A munkásság tagolódása mind a II. világháború előtt, s egyre csökkenő mértékben, de állandóan jelen levően mind azután meghatározta a munkások életmódját. Az 1948-as kommunista hatalomátvétel ezen keveset tudott változtatni, s a felszín alatt ugyanazok a hierarchizáló erők határozták meg az egyén besorolási szintjét, amelyek az azelőtti évtizedekben. Csak hosszas idő eltelte után, elsősorban az újonnan kinevelődött és státuszt szerzett generációnak köszönhetően változott kissé ez a helyzet. Ezt nagymértékben elősegítette a hatalom privilegizálási gyakorlata is, mely elsősorban az alárendelt, kétkezi munkást emelte ki, s jutalmazta mind anyagi, mind szimbolikus téren.

Előfeltevéseim szerint a természeti környezet, a pozitív példákat mutató előképek, s a felkínálkozó lehetőségek okán a falusi munkáskolóniák lakosai túlnyomó többségükben kétlakiak. A kutatás egyértelműen cáfolta ezt a hipotézist, hiszen csak mintegy negyedrészüket tekinthető annak. A felszínes összkép és a lényegre mutató kutatás közötti különbségek a kétlakiság szimbolikus kezeléséből adódhatnak. Az, hogy az ipari munka mellett kevesen éltek a földművelés lehetőségével, s mindeközben ez a tevékenység mélyen beépült a falusi munkások identitásába, a szimbolikus tartalmak beágyazódottságának köszönhető. A parasztszármazású munkások földhöz való viszonya, a családi narratívákban permanensen jelen lévő, földdel kapcsolatos elbeszélések, a földművelés szórakozási, kapcsolódási formaként való megjelenése előfordulási gyakoriságánál, tényleges gazdasági súlyánál jóval elterjedtebb kétlakiságot sejtet. S ez nem csupán a külső szemlélő számára, hanem a telepek lakossága számára is így tűnik.

Abban a társadalmi környezetben, ahol a létforma egyik alapja a megszerzett és önállóan alkalmazott szakmai képzettség, a földdel bántni tudást egyértelműen értékelő faktorként kezelik. A földjét sikeresen művelő kétlaki munkás ebben a rendszerben előkelőbb helyet foglal el, mint az, aki erre nem képes. Nem a föld birtoklásának a ténye, s nem az abból származó többletjövedelem számít, hanem

az, hogy a kétlaki munkás többlet szakmai tudással rendelkezik. Ellentmondásos, hogy ennek ellenére a gyakorlatban mégsem a kétlaki munkások álltak a szakmai nívót alapul vevő jelképes hierarchia elején. A kétlakiak ugyanis elsősorban a munkásság szakképzetlen, illetve alacsonyán képzett, éppen ezért a szakmai hierarchia alsó részén elhelyezkedő munkavállalóiból álltak, így képletes emelkedésük csupán kiegyenlített valamit hátrányukból.

Megfigyelhető volt emellett a kétlakiság elterjedtségének bizonyos időbeli hullámmása is. A szakirodalomban sok helyütt emlegetett tiltásait ugyan a térség ipari munkáltatói nem alkalmazták, de az életszínvonal változásai, az ipari munka elismertsége, a paraszti tevékenységek értékének devalválódása, a kétlaki aktivitás szabadidős elfoglaltsággá átalakulása hol emelte, hol csökkentette a kétlakinak nevezhető munkások számát. Az aránybeli változásokat nagyjából leképezte a kétlaki munka közösségbeli elismerése is, az ahhoz való viszonyulás előjele is. Amikor szükséges volt a létfenntartáshoz, akkor pozitívabban, amikor az ipari munka bőven fedezte a családok anyagi szükségletét, akkor kritikusabban viszonyultak hozzá. Napjainkra a kétlakiság teljes átalakulásának lehetünk tanúi. Mivel a kolóniák eredeti építetői, a nagy ipari- és bányáüzemek sorra megszűntek, a munkaképes lakosság kénytelen hosszú távú ingázással munkahelyére eljutni. A munkával és a bejárással eltöltött idő hossza jelentősen megnőtt, ez pedig már nem teszi lehetővé a kétlaki életmódot. Kis túlzással kétlakinak manapság már csak a telepeken lakó nyugdíjas munkásokat lehet nevezni, akik egy munkásként leélt aktív időszak után a földdel való foglalatosságban találják meg szórakozásukat, s nem is mellesleg anyagi hasznot is hajtanak.

A hipotézistől való legnagyobb eltérés a falusi kolóniákban lakók szexualitása terén mutatkozott. A szakirodalomból s az eddigi kutatásoktól merőben más kép jellemezte a vizsgált munkásságot. A közhelyes gondolkodásban az alávett osztályok között a munkásságnak tulajdonították a szexuálisan leginkább kicsapongó, szabados életvitelt. A kutatás azonban bebizonyította, hogy legalábbis a megkérdezettek körében ez nem így volt, sőt, egyértelműen ellentétes viszonyulásokat lehetett megfigyelni. A nemi élet visszafogottsága, annak szinte prűd felfogása és kommunikálása önmagában nem magyarázható a paraszti származással. Ugyancsak nem volt számottevő befolyása a nem kívánt terhességtől való félelemnek sem. Sokkal inkább meghatározónak tekinthető az intenzív ipari munka azon jellegzetessége, amely az egyént jelentős mértékben aszexuális gondolkodásúvá teszi. Ez hozzáadódik a telepi létformából adódó összezártasághoz, mely eredményeképp a páros együttlétéhez szükséges intim légkör szükségszerűen nem alakulhat ki. Minden a családi, illetve a szűkebb szomszédsági közösség szeme és füle előtt zajlik. Mindeközben a munkásság, amely a hagyományos értelemben vett kultúrálódás tekintetében kifejezetten műveltnek számított, egyetlen rendszerben sem kapott saját szexualitásával kapcsolatosan sem megerősítést, sem kritikát. A vegyes közösségnek köszönhetően a nemi életről való saját, organikus

világképi struktúrái nem alakulhattak ki, mesterségesen létrehozott rendszert pedig külső segítség híján, a téma osztálytársadalmi elhallgatásának köszönhetően képtelen voltak megteremteni.

Hasonlatosan félreismeret eleme az életmódnak az alkohollal kapcsolatos viszony. A köznap gondolkodásban az ipari munka és az alkohol szoros kapcsolatban áll. Minél nagyobb fizikai erőfeszítést igényel a munka, annál magasabb szintű az alkoholfogyasztás. A kutatás ezt az elgondolást a mozgatóerők feltárással csupán árnyalni tudta, hiszen az elmélet maga megerősítést nyert. A társadalmi rétegek között a munkásság mindig is az egyik legtöbb alkoholt fogyasztó közösség volt. Annak ellenére az, hogy a munkáskultúra belső törvényszerűségei szerint az alkoholfogyasztás elfogadott szintje jóval magasabban, saját kultúrájukon belül sokkal inkább az elfogadás és kötelezettség irányába eltolódva helyezkedik el. Ebben a rendszerben a szeszes ital nem egy erkölcstelen és kicsapongó életmód jelképe, hanem a férfiaság, a munkatársi együvé tartozás, bővebb értelemben a közösség s a szolidaritás elengedhetetlen kelléke. Amellett, hogy katalizálja a jókedvet, oldja a napi munka monotonitása által okozott lelki fáradtságot is. Az ipari tevékenységek egyhangúsága, szembeállítva a paraszti munkatevékenységek természetközelségével, s az emberi életfolyamatokkal való közvetlen kötődésével ugyanis jóval inkább igénylik a kikapcsolódás intenzívitását, dinamizmusát. Ezt pedig a munkások – többek között – az alkohol segítségével kapják meg.

Az eddigi munkáskutatók figyelmen kívül hagyták, vagy csupán felületi jelenségeként kezelték a lopást. A kutatás egyértelműen bebizonyította, hogy a – kizárólagosan a közvagyon ellen irányuló – lopás a XX. század közepétől alapvető része a munkáskultúrának. A közjavak eltulajdonítása egyáltalán nem kérdőjelezi meg a tulajdonjogokra vonatkozó szabályokat. Élesen elválik az ellopható és a sérthetetlen javak csoportja. Az eltulajdonítás nem ütközik erkölcsi szabályokba, a közösség sem így kezeli azokat. A lopás emeli az abban tevékenyen részt vevő egyén elismertségi szintjét, s magát a cselekményt a túlélésért, a magasabb életszínvonal eléréséért folytatott tevékenységek közé sorolja. Mindemellett fel is ruházta olyan szimbolikus tartalmakkal, amelyek kiemelik az elítélendő tettek halmazából, s legális és illegális köztességű, hallgatólagosan elfogadott és elismert aktivitásként kezelik. A lopás férfi-attribútumként épül be a munkáskultúrába, s ilyen minőségében észrevehetően hozzájárul a hierarchia kiépítéséhez és fenntartásához. Természetesen nincs arról szó, hogy a lopások elkövetői ne lennének tisztában cselekedeteik törvénytelen voltaival. A tilosban járás tudata, a kockázat paradox módon azonban hozzáadódik az elfogadás pozitív szimbolikus összetevőjéhez, s azt még értékesebbé teszi.

A lakóházhoz való kötődés kettőssége jól kimutatható a falusi munkáskolóniákban. Ez egyrészt a relatív teljes ellátottságból, másrészt a lakhely tényleges értékének ismeretéből származott. A nagyvárosi és a falusi kolóniák közötti elté-

rést kétség kívül a lakás megszerzésébe befektetett erőfeszítés nagymértékű különbsége jellemzi a legjobban. Semmiféleképpen nem állítható ugyan, hogy a vidéki kolóniák lakhelytöbbséggel rendelkeztek volna, de a nagyvárosi, s főleg a fővárosi munkáslakás-helyzet robbanásig feszült állapotait meg sem közelítették. Falusi telepeken összehasonlíthatatlanul könnyebb volt házhoz, lakáshoz jutni. Míg a nagyvárosi munkásság elsődleges céljai közé feltétlenül odatartozott a lakás megszerzése, s későbbi megtartása is, a falvakban erre nagyságrenddel kisebb gondot fordítottak. Világképüket, jövedelmi viszonyaikat, életmódjukat számottevően máshogy alakította ez a tény. A ház a szemükben nem volt mindeknek fölött álló érték, még akkor sem, ha az saját tulajdonú. S mivel ez a nézet generációkon keresztül képes volt tartani magát, nem is alakult ki igény önálló ingatlan megszerzésére. Az így el nem költött jövedelem ezért más, elsősorban kényelmi, az alapellátás fölötti szinteken jelentkező igények kielégítését szolgálhatta.

Ugyancsak a jövedelmek torz felhasználási módját eredményezte a minden szinten jelen lévő, s a telepi lakosok világképét is nagyban meghatározó vállalati paternalizmus. A gondoskodás kiterjedt rendszere az élet majdnem minden területét érintve azt okozta, hogy számos, saját döntési mechanizmust és felelősséget igénylő kérdésben a munkások önállósága elsorvadt. Az ebben felnövekvő fiatalok, a betagozódó munkások mindezt egyértelműen pozitívként, s nem saját szabadságuk csorbításaként élték meg. Számukra előnyként jelentkezett a többlet szabadidő, a megtakarított, s ezért másra költhető jövedelem, s sok esetben az is, hogy nem kellett mindennapi életük tervezésébe energiát és időt fektetniük. A nemzedékeken átívelő rendszer azt eredményezte, hogy a gondoskodás állami- és vállalati rendszereinek összeomlása után a telepeken élő munkások halmozottan hátrányos helyzetbe kerültek. Amellett, hogy a nehézipar válsága miatt jelentős részük munkanélkülivé vált, képtelenek voltak saját maguk irányítását ellátni. A mentalitás rögzült elemei miatt keveseknek sikerült feldolgozni a lezajlott változásokat, s emiatt további hátrányt szenvedtek. Mivel a városi kolóniákkal szemben a falusi munkástelepek egységesebb, elszigeteltebb formában, szorosabban a – többnyire egyetlen munkaadó – vállalathoz kapcsolódva működtek, ezeken a helyeken a paternalizmusból adódó összes probléma is hatványozottabban jelentkezett.

A nemzetben való gondolkodás, mely történelme során többször is megosztotta a Magyarországon lakókat, nem került el a munkásságot sem. Sőt, egyes időszakokban a munkás volt az, aki a nemzetivel szemben, mint ellenpont helyezkedett el. A szakirodalomban számos említés történik erről a viszonyról, általában a különbségekre helyezve a hangsúlyt. A kutatás ennek ellenére semmiféle szignifikánsan kimutatható, nemzeti alapú különbséget nem tárt fel. Mindazonáltal egyes jegyekből valószínűsíthető, hogy sok esetben a nagyon színes nemzetiségi összetételt maguknak mondható falusi telepek életében mégis

jelen lehetett a megkülönböztetés. Ez a gyakorlatban általában azt jelentette, hogy egy-két emberöltő mélységéig számon tartották a származást. Addig azonban, amíg az idegennek azonosítható egyén a munkaszervezetben létező és karbantartott kapcsolathálózattal rendelkezett, ez a háttérbe szorult. Csak olyan, erőteljes történelmi-társadalmi változások tudták az előtérbe hozni, mint a rendszerváltoztatások, háborúk, határrevíziók. Azok az idegenek azonban, akik saját maguk is asszimilációra törekedtek, teljes mértékben a nemzet részeivé tudtak válni mind a közösség, saját maguk szemében. Akik nem voltak képesek, illetve nem akartak a beolvadási folyamatban részt venni – mint például a cigányság –, csupán azok kerültek az éppen aktuálisan meghatározott nemzet határain kívülre.

Több sztereotip felfogást a kutatás megerősített, s a vizsgált térség kolóniáiban lakó munkások esetében is általánosíthatónak talált. Ezek szerint az átlagos munkás szekularizált, baloldali beállítottságú, s nosztalgiával gondol a szocializmus éveire.

A vallással szemben álló nézetek két, megjelenési formájában hasonló eredményű, indítékát tekintve azonban más-más világfelfogásból eredeztethetők. A magukat vallástalannak tartó munkások túlnyomó többsége sokkal inkább nevezhető szekularizáltak, mint ateistának. Vallással kapcsolatos viszonyukban nincs meg az a tudatosság, nyíltan vállalt és harcos aktivitás, ami az ateista nézeteket jellemzi. Vallástalanságuk nem határozza meg mindennapjaikat, azt csupán számukra érdektelen, sokadlagos tényezőként kezelik. Nem mutatnak aktivitást sem a vallásért, sem a vallástalanságért, csupán „hagyják”, hogy egy egyház és vallás nélküli élet irányába sodródjanak. A világ szekularizált felfogása szükségszerűen a termelési viszonyokból, a természettudományos képzésből, s a jellegzetesen kauzális gondolkodásmódból adódik. Azonban ez közel sem annyira anyagelvű, mint ahogyan azt az elmúlt évtizedek ideológiái beállították. Számos elemében megjelenik a transzcendens erőkkkel való viszony, amely egyes esetekben olyan jellegzetes, hit-alapú világképet hoz létre, amely csak formális elemeiben kapcsolódik az egyházi tanításokhoz. A munkáscsaládban felnövekvő egyén megtapasztalja mind a vallásos, mind az ateista, illetve szekularizált világnézetet, hiszen a család világgépi megosztottsága – melyben hagyományosan a nők vallásos, a férfiak vallástalan életet élnek – szinte kényszeríti erre. A különböző világgépi elemek a látszólagos ellentmondás ellenére egységessé válnak. Erre jellemző a nézőpontok teljes pluralizmusa, melyben a szent és a profán egyenlő értékekkel bírva különül el egymástól.

A kutatók térség kolóniáiban lakók politikai, világnézeti hovatartozásáról kategorikus véleményt alkotni a sajátosan magyar, átpolitizált mindennapok időszakában nagyon nehéz vállalkozás. Ugyanazon kutatás és elemzés politikával foglalkozó része gyanakvásra adhat okot, míg más részeinél ez a kételkedés fel sem merül. A kutatás nem volt, mert nem is lehetett figyelemmel az elmúlt másfél évtized politikai hovatartozást megkérdőjelező választásaira, elsősorban a négy or-

szágos választásra. Egyrészt azért nem, mert az egyes választóközetek nem a munkáskolóniák területi határai szerint alakultak, illetve nem vették, nem vehették figyelembe a szavazó társadalmi csoporthoz való tartozását. Így az egyes körzetek, települések szavazataira nem lehet egyértelműen rámondani, hogy azok a kolónialakók, a munkások szavazatai. Főleg azokon a helyeken nem, ahol a kolóniák mellett, sőt, egyes esetekben azon belül is jelentős számú földművelésből, tercier szektorból élő lakik. Másrészt az egyes választások, kiemelten a helyi szintű megmérettetések sokkal inkább szólnak személyes ismertségről, szimpátiáról vagy antipátiáról, protest-szavazatnak nevezett „büntetésről”, mint világnézeti hovatartozásról.

A kutatás ezzel szemben sokkal inkább tekinthető témájában, területi egységében és a megkérdezettek körében fókuszáltnak, s lévén politikai tét nélküli, a valóságot a legjobban megközelítőnek is. Ugyanúgy a hosszas, a beszélgetőtársak által egyénien strukturált mélyinterjúk, mint a hagyományos pártpreferenciákra rákérdező kérdőívek ugyanazt az eredményt hozták. A térség kolónialakó munkásai elsősorban, mintegy kétharmados többségükben baloldali beállítottságúak, másodsorban politikailag passzívak, s csak harmadsorban nevezhetők jobboldali világnézetűeknek.

Sajátos a munkásság betegséggel kapcsolatos felfogása. Azok, akik hosszabb időt töltöttek munkásként, a nehézipari munka elkerülhetetlen következményeként szükségszerűen valamiféle betegséggel élnek. A betegséghez való viszony a betegbiztosítás történeti sajátosságai: hosszas megléte miatt meglehetősen elfogadható. A test időszakos vagy állandó tökéletlensége ebben a rendszerben nem jelenti a szociális, társadalmi ellehetetlenülést. Egyrészt a beteg munkás a kiterjedt biztosítási rendszereknek köszönhetően bizonyos mértékig betegen is képes családját ellátni, másrészt a munka során szerzett betegség – hasonlóan a harcban szerzett sérülésekhez – a jó munkás ismérve. A betegség, mint következmény elsősorban a munkáért vállalt áldozatként, s nem a test hiányosságaként jelenik meg.

Szükségszerűen fel kell hogy merüljön az a kérdés, hogy napjainkban létezik-e közös életmóddal leírható munkásság? Vannak-e munkáskolóniák?

Ha sorra vesszük a munkásság definíciós kritériumait megállapíthatjuk, hogy jelentős változásokkal ugyan, de ma is egyértelműen munkásnak nevezhetők egyes bérből és fizetésből élő munkavállalók. Ismertetőjegyeiknél fogva az értő szemnek karakteresen elkülöníthetők más társadalmi csoportoktól, így létező közösségekként azonosíthatók. Sajátos módon azonban leginkább azok az ismérvek tűntek el az utóbbi évtizedekben, amelyek a határvonalak meghúzásában leginkább segítettek. Mára már nem jellemzi a munkásokat a mindenek fölé álló csoportszolidaritás, s az individualizáció térnyerésének köszönhetően egyre kevésbé írhatók le közösségi egyedekként. A közös politikai aspirációk jelentéktelen mértékűvé zsugorodtak, s jobbra csupán a politikai fősodor egy-egy áramla-

tához tartoznak. Ebből eredően nem jellemezheti a munkásságot a közös érdekérvényesítés gyakorlata sem. Az egyes életmódbeli elemek társadalmi csoporton belüli homogenitása majdnem teljesen megszűnt. Az ipari munka időbeosztása, okozatként a szabadidő strukturálása ugyan azonos tevékenységrendszereket eredményez, de azokat jóval jelentősebben befolyásolják a jövedelmi viszonyok. Ebben pedig majdnem mindegy, hogy ugyanazt az életnívót valaki ipari munkával, földműveléssel vagy szabad értelmiségi pályákon szerzi meg. Egyetemleges értékmérővé a jövedelem nagysága vált, a morális, származási vagy szaktudásbeli tartalmak jóval hátrébb sorolódtak. Megmaradt ugyan a szakmai tudás értéke, mely az ezredvég specializálódási folyamataiból eredően még inkább mitikussá vált, de az értékét csupán az érte kapott javadalmazás határozza meg. A szakképzettség hierarchizáló szerepét az eladhatóság vette át.

A jelen munkássága és a munkáskolóniák között vajmi kevés a kapcsolat. Élnek ugyan szép számban ma is aktív munkások ezekben a kolóniákban, azonban nem több kötődéssel, mint bármely más lakhelyen. A kolóniák a földrajzi-területi azonosságon kívül a jelenben nem foghatók fel semmiféle élő kultúraalakító tényezőnek. A telep lakosok számára az épített környezet jobbra csak a múlt díszleteként fejt ki hatását, emlékeztetve a múltra, s deklarálva a valamikori élő közösséghez való tartozást. Igaz, ebben a minőségében mint földrajzi-épített lélettér javarészt meghatározza az ott élők mindennapjait, életstratégiáit. A kolóniákat létrehozó központi akarat hiányában, az üzemek bezárást követően nincs a kolóniákat koordináló erő. Mivel a telepek létének egészét a paternalista szemlélet jellemezte, a jelenleg bennük élő munkásság tapasztalatok híján nem képes saját területi egységét mikrokulturális integritássá átlényegíteni.

Dolgozatom céljának azt szántam, hogy a tárgykör egészét tekintve adalékokkal, annak specifikus részleteiben alapkutatásokkal szolgáljak egy árnyaltabb munkáskép kialakításához, segítsek a tárgykörben további kutatások elindulásához, s talán a vizsgált közösségek jobb önmegismeréséhez s becsüléséhez. Mind ehhez azonban feltétlenül hozzá kell tennem, ezen célkitűzések csakis a múltra vetítve valósulhattak meg. A jelen munkásságának vizsgálata, a ma is létező kolóniák jövőképét is megmutató társadalomrajz már egy egészen más kutatást igényel.

A SZERZŐNEK AZ ÉRTEKEZÉS TÁRGYÁBÓL MEGJELENT PUBLIKÁCIÓI

Egyéni publikációk

„*The factory has no meaning for us any more...*” *Two case studies*. Miskolc, 1999, TICCIIH. [s.p.]

Képek és kultúra. Vizuális antropológiai megközelítések. *Ex Symposion (Dokumentum – tematikus szám)*, 32-33. sz., 2000, 33-38. p.

Skálaüvegek. *Nostalgia Rádió*, III. évfolyam, 2000/3., 12-14. p.

„Nekünk má’ semmise a gyár...” Identitásbeli azonosságok és különbségek a rudabányai és a diósgyőr-vasgyári munkások esetében. *Századvég*, (Új folyam 24. szám), 2002. 2. szám, 75-89. p.

Internet és kultúra – Internet vagy kultúra – Internet kultúra. *Közművelődési Tájékoztató*, 11-12. szám, 2002. december, 1-8. p.

„Te ember, itt mindenki cigány?” Munkáskolóniák kulturális antropológiai vizsgálata. in Horváth – Pethő – Tóth (szerk.): *Munkástörténet – munkásantropológia*. Budapest, 2003. Napvilág Kiadó, 203-213. p.

Szemináriumi dolgozatok Tübingenből. *Tabula*, 2000/3. [s.p.]

Bádogcsillagos égbolt. Tóth Józsefről és tárgyairól. *Új Holnap*, 46. évf., 2001. 62-65. p.

Ózdi munkáskolóniák (1861-1970). *Új Magyar Építőművészet*, 2002/4., 60. p.

Család a fényképeken (emlékezni vagy emlékezetben maradni). in Urbán Tibor: *Drankák*. Budapest, 2003, Vigadó Galéria

Kunt Ernő Képiró Műhely. *Tabula* 2003/2. 332-335. p.

Szerkesztések

Családi album. Vizuális antropológiai szöveggyűjtemény I. Miskolc, 2000, Miskolci Egyetemi Kiadó.

Szalay Lajos. CD-ROM. Miskolc, 2001, Miskolci Galéria.

Dokumentumfilmek

A vasgyári kolónia. 74 p., Miskolc, 1997.

A kolónia krónikásai. 90 p., Miskolc. [egyetemi szakdolgozat] 1998.

Bádogcsillagos égbolt alatt. 12 p., Miskolc, 2001.

Zsidó kincsek. 30 p., Miskolc, 2002.

Ritka minta: Fehér Holló őrs. 54 p. Miskolc, Kunt Ernő Képiró Műhely, 2003.

Fotókiállítások

Brama do labiryntu. Lublin, 1999. október

Antropologia i fotografia. Katowice, 1998. május